

ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

РІБЦУН ЮЛІЯ ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 373.36.016-053.4

**ФОРМУВАННЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ІЗ ЗАГАЛЬНИМ МОВЛЕННЄВИМ НЕДОРОЗВИТКОМ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор
член-кореспондент АПН України
Соботович Євгенія Федорівна

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Денисенко Нінель Федорівна,
Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
кафедра реабілітаційної педагогіки
та здорового способу життя, завідувач

кандидат педагогічних наук, доцент
Пічугіна Тетяна Вікторівна,
Національний університет „Львівська політехніка”,
кафедра психології, педагогіки та права

Захист відбудеться “25” травня 2010 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.450.01 в Інституті спеціальної педагогіки НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту спеціальної педагогіки НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9.

Автореферат розіслано “24” квітня 2010 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. М. Таранченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Модернізація освітньої галузі, що відбувається на сучасному етапі, передбачає запровадження конструктивно нових підходів до організації навчально-виховної роботи дошкільних установ, особливо таких, що мають корекційно-розвивальну спрямованість.

Проблема вдосконалення спеціальної дошкільної освіти в Україні стала поштовхом для реорганізації педагогічного процесу і в групах для дітей із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ). Так, відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 240 / 165 від 27.03.2006 р. у дошкільних навчальних закладах для дітей із порушеннями мовлення функціонують групи для дошкільників, які досягли дворічного віку.

Проблемі мовлення та мовленнєвої діяльності присвячено численні дослідження, де розглядаються ті чи інші порушення сформованості всіх її сторін, форм, видів та операцій (Т. В. Волосовець, Р. Є. Левіна, О. Р. Лурія, О. М. Мастюкова, О. І. Негневицька, О. М. Шахнарович, С. М. Шаховська та ін.). У науково-методичній літературі наводяться дані про специфічні порушення засвоєння дітьми із ЗНМ системи фонологічних, лексичних і граматичних узагальнень, що позначаються на стані їхнього імпресивного та експресивного мовлення (Р. І. Лалаєва, Р. Є. Левіна, Л. Г. Парамонова, Є. Ф. Соботович, О. М. Усанова, Е. Л. Фігерredo та ін.).

Теоретичний аналіз джерельної бази засвідчив, що більшість експериментальних досліджень зосереджені, здебільшого, на особливостях навчання дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Проте, нині практично відсутня цілісна система спеціальної цілеспрямованої корекційної роботи з подолання мовленнєвого недорозвитку у молодших дошкільників.

З'ясовано також, що системне вивчення стану сформованості усного мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ не проводилось, є лише окремі дані, які дають підстави стверджувати про відхилення у його формуванні (Н. С. Жукова, І. С. Кривояз, Н. В. Ніщева та ін.). Проте ці дані мають розрізнений характер і не інтерпелюються з позицій загального підходу до вивчення мовленнєвої функції, що не враховує диференційованої структури комунікативного та лінгвістичного компонентів мовленнєвої діяльності та окремих їх складових, а також специфіку порушень у дітей.

Таким чином, для докладнішого вивчення усного мовлення молодших дошкільників постає необхідність виокремити специфічні структурні складові мовленнєвої діяльності. Використання нейро- та психолінгвістичного вчення про структуру мовленнєвої діяльності дає змогу виявити диференційовані механізми мовленнєвих порушень і на цій основі розробити систему корекційно-розвивального навчання з розвитку мовленнєвої функції у зазначеної категорії дітей. Завдяки саме міждисциплінарному підходові можна підвищити ефективність діагностичної, прогностичної, корекційної та профілактичної роботи з дітьми четвертого року життя із ЗНМ.

Це свідчить про необхідність комплексного дослідження з проблеми, спрямованого на розробку адекватних методів діагностики та корекції виявлених порушень мовленнєвого розвитку молодших дошкільників із ЗНМ. Все вищезазначене стало підставою для обрання теми дисертаційного дослідження: **„Формування усного мовлення у дітей молодшого дошкільного віку із загальним мовленнєвим недорозвитком”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження проводилося в межах комплексних тем лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки НАПН України „Науково-педагогічні засади вдосконалення змісту освіти дітей дошкільного віку з вадами мовленнєвого розвитку” (реєстраційний номер 010U000605), „Науково-методичне забезпечення реалізації змісту

початкової освіти дітей з тяжкими порушеннями мовлення” (реєстраційний номер 0105U000341) та „Науково-методичне забезпечення навчання дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку різних вікових груп” (реєстраційний номер 0109U000283). Тему дисертаційного дослідження затверджено Радою АПН з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології України (протокол № 3 від 30.03.2004 р.).

Об’єкт дослідження – мовленнєва діяльність дітей молодшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – зміст та методика формування усного мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ.

Гіпотеза дослідження. Формування усного мовлення у дітей четвертого року життя із загальним недорозвитком мовлення може бути успішним за умов спеціально організованого корекційно-розвивального навчання та проведення відповідної попереджувальної роботи; урахування психологічних механізмів і закономірностей формування мовленнєвої діяльності у процесі нормального онтогенезу та визначення особливостей стану усного мовлення у дітей зазначеної категорії.

Мета дослідження – розробка змісту і методики корекційно-розвивального навчання з розвитку мовлення молодших дошкільників із ЗНМ.

Відповідно до об’єкта, предмета, мети та гіпотези визначено такі **завдання дослідження**:

1. На основі аналізу психолого-педагогічної, психолінгвістичної та спеціальної логопедичної літератури визначити концептуальні підходи щодо дослідження усного мовлення дітей четвертого року життя із ЗНМ.

2. Вивчити стан сформованості основних складових мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ.

3. Уточнити психологічний механізм, що лежить в основі порушення усного мовлення у дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ.

4. Розробити та експериментально перевірити систему логопедичної роботи з формування усного мовлення дітей четвертого року життя із ЗНМ, враховуючи виявлені особливості мовленнєвого розвитку та порушений психологічний механізм.

Методи дослідження. Розв’язання окреслених завдань і необхідність перевірки вихідних положень зумовили використання комплексу методів: теоретичних (аналіз джерельної бази – психолого-педагогічної, нейропсихологічної, психолінгвістичної, логопедичної літератури з проблеми дослідження, узагальнення отриманих даних), емпіричних (пряме й опосередковане спостереження за мовленнєвим розвитком молодших дошкільників у процесі різних видів діяльності; бесіди з педагогами та батьками дітей; збір анамнестичних даних; констатувальний і формувальний психолого-педагогічний експеримент), статистичних (визначення міри центральної тенденції результатів виконання проби в цілому по групі та розрахунок значущості різниці оцінок у групах за z -критерієм).

Наукова новизна одержаних результатів:

– виявлено специфіку прояву мовленнєвого недорозвитку у молодших дошкільників, що стало основою диференційованого підходу до діагностики усного мовлення дітей четвертого року життя із ЗНМ з урахуванням особливостей їхнього невербального інтелекту, немовленнєвих моторних функцій, стану сформованості у них психологічних механізмів мовлення;

– здійснено психолінгвістичний аналіз труднощів засвоєння і використання фонетико-фонематичної та лексико-граматичної складових мовлення молодших дошкільників із ЗНМ;

– визначено психологічний механізм, що лежить в основі мовленнєвого недорозвитку у дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ;

– теоретично обґрунтовано і розроблено напрями корекційно-попереджувального та розвивального навчання, спрямованого на формування усного мовлення у дітей четвертого року життя із ЗНМ.

Вірогідність наукових положень та висновків забезпечується теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних засад і позицій, на основі яких аналізується та узагальнюється здобутий матеріал, широким використанням першоджерел, системним аналізом експериментальних матеріалів, використанням взаємопов'язаних теоретичних, емпіричних і статистичних методів, адекватних меті, предметові і завданням роботи.

Наукова значущість роботи полягає у визначенні структури мовленнєвого дефекту у дітей четвертого року життя із ЗНМ та його патогенезу із позицій психолінгвістичного підходу; теоретичному обґрунтуванні необхідності використання диференційованого та комплексного підходів до аналізу порушень мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ і створення оптимальних умов для їх подолання.

Практичне значення отриманих результатів полягає в

– розробці методики діагностики мовленнєвого розвитку молодших дошкільників із ЗНМ, яка може використовуватися в якості складової комплексної методики діагностики психофізичного розвитку дітей молодшого дошкільного віку;

– розробці нової методики та змісту формування фонетико-фонематичної та лексико-граматичної складових мовлення у зазначеній категорії дітей з урахуванням виявленого диференційованого психологічного механізму недорозвинення мовленнєвої функціональної системи;

– наданні рекомендацій щодо організації та проведення корекційної роботи в умовах спеціального дошкільного навчального закладу з дітьми четвертого року життя із ЗНМ, що сприятиме оптимізації їхнього подальшого навчання;

– можливості використання під час проведення спецкурсів перепідготовки, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, у підготовці та читанні фахових курсів у вищих педагогічних навчальних закладах за спеціальністю „Корекційна освіта. Логопедія”.

Апробація результатів дисертації відбувалася у процесі експериментальної роботи у групах для дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ дошкільних навчальних закладів для дітей із порушеннями мовлення № 611 та № 139 м. Києва; шляхом публікації статей з теми дисертації.

Матеріали дослідження стали підґрунтям розробки програмно-методичного комплексу „Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ”.

Основні положення дисертаційного дослідження висвітлювалися на:

– Міжнародних науково-практичних конференціях: „Психолого-педагогічні проблеми розвитку мовномисленнєвої діяльності дітей з особливостями психофізичного розвитку” (м. Мінськ, 2004 р.), I Міжнародній науково-практичній конференції „Актуальні проблеми корекційної педагогіки, соціальної реабілітації та навчання людей з особливими освітніми потребами (м. Київ, 2004 р.), V, VI, VII, VIII Міжнародних науково-практичних конференціях „Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами” (м. Київ, 2004 р., 2005 р., 2006 р., 2007 р.);

– Всеукраїнських конференціях: VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції „Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість” (м. Київ, 2005 р.);

– міських науково-практичних конференціях: „Актуальні проблеми сучасної логопедії” (м. Київ, 2007 р.);

– науково-практичних конференціях Інституту спеціальної педагогіки АПН України: „Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі” (м. Київ, 2004 р., 2008 р., 2009 р.);

– майстер-класах (м. Бровари, 2007 р., м. Обухів, 2008 р.);

– науково-практичному семінарі кафедри логопедії Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова (м. Київ, 2008 р.), на семінарах Київської психолого-медико-педагогічної консультації (клуб „Логотерапія”), на виступах у міській „Школі дефектологів”, засіданні клубу „Логос” при Київському міському будинку вчителя, на круглих столах, педагогічних нарадах базових спеціальних дошкільних навчальних закладів та методичних об’єднаннях учителів-логопедів дошкільних навчальних закладів м. Києва.

Матеріали дослідження розкривалися у прочитаних нами лекціях на курсах підвищення кваліфікації вчителів-логопедів при Київському міському педагогічному університеті імені Б. Д. Грінченка (2004 р., 2005 р., 2006 р., 2007 р., 2008 р.), при Київському обласному інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів, м. Біла Церква (2008 р., 2009 р., 2010 р.), при Житомирському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (2008 р.).

Результати дослідження отримали схвалення на засіданнях лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки АПН України (2006 р., 2007 р., 2008 р., 2009 р.).

Публікації. Основний зміст дисертації відображено у 28 одноосібних наукових працях, з них: у статтях у науково-методичних журналах – 9, у збірниках наукових праць – 10, матеріалах конференцій – 6, у тому числі 15 надруковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків, оформлених у вигляді окремої книги (207 сторінок), та списку використаних джерел (345 найменувань). У тексті міститься 24 таблиці та 17 діаграм (на 51 сторінці додатків). Загальний обсяг дисертації 215 сторінок. Основний зміст дисертації викладений на 180 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження; визначено об'єкт, предмет, мету і завдання; сформульовано гіпотезу дослідження; охарактеризовано методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне наукове та практичне значення одержаних результатів; подано відомості щодо апробації здобутих результатів; структури дисертаційного дослідження.

У **першому розділі** – „Науково-теоретичні основи вивчення мовленнєвого недорозвитку у дітей молодшого дошкільного віку” – розкриваються питання загального недорозвитку мовлення як психолого-педагогічної проблеми, онтогенезу та психологічних механізмів розвитку мовленнєвої функціональної системи, змісту та методів корекційної роботи з дітьми, які мають загальний недорозвиток мовлення.

Вперше теоретичне обґрунтування загального недорозвитку мовлення (ЗНМ) було сформульовано Р. Є. Левіною та колективом співробітників науково-дослідного інституту дефектології СРСР (Н. А. Нікашина, Г. А. Каше, Л. Ф. Спірова, Г. І. Жаренкова та ін.) внаслідок багатоаспектних досліджень різних форм мовленнєвої патології у дітей різних вікових груп. Відхилення у формуванні мовлення стали розглядатися як порушення розвитку, перебіг яких відбувається відповідно до законів ієрархічної побудови вищих психічних функцій. З позицій системного підходу було вирішено питання щодо структури різних форм патології мовлення залежно від стану компонентів мовленнєвої системи. Р. Є. Левіною були встановлені не лише різні, а й спільні, взаємопов'язані відхилення у формуванні фонетичної, лексичної та граматичної будови мовлення у дітей з первинними мовленнєвими порушеннями. На основі цього у 1968 р. нею було виділено поняття ЗНМ і розроблено вчення про закономірності його прояву. Розмежовані Р. Є. Левіною три рівні загального недорозвитку мовлення були доповнені IV рівнем ЗНМ – нерізко вираженим загальним недорозвитком мовлення (Т. Б. Філічева, Є. Ф. Соботович, Г. В. Чіркїна та ін.).

Донедавна корекційно-розвивальна робота з виправлення ЗНМ будувалася на лінгводидактичних моделях, взятих за основу як розвиток мовлення дітей масових дошкільних навчальних закладів (ДНЗ) у вигляді нарощування лінгвістичних одиниць. Загальноприйнятим вважалося розпочинати роботу з дітьми, які мають мовленнєві розлади, після чотирьох років, коли повною мірою сформовані фонетико-фонематична та лексико-граматична складові мовленнєвої діяльності. З урахуванням вищезазначених положень розроблялися і спеціальні програми з розвитку мовлення дітей, розраховані переважно на старший дошкільний вік (Н. В. Ніщева, Т. Б. Філічева, Г. В. Чіркїна та ін.), в яких увага зосереджувалася на формуванні навичок спілкування та взаємодії з дорослим у нових соціальних умовах розвитку.

Проте, з розвитком логопедії та спеціальної психології, у підходах до корекційно-розвивальної роботи з дошкільниками із системними мовленнєвими порушеннями виникла певна суперечність, пов'язана з існуванням даних про те, що саме молодший дошкільний вік є сензитивним періодом для розвитку всіх основних вищих психічних функцій, у тому числі й мовлення (Л. С. Виготський, О. В. Запорожець, В. С. Мухіна та ін.), та відсутністю практичних розробок у цій галузі. Це спонукало науковців до нових досліджень. Але, незважаючи на існування окремих даних щодо стану сформованості усного мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ (В. Н. Аванесова, Ж. В. Антіпова, Г. М. Бавикіна, Г. Д. Розенгарт-Пупко, Б. С. Садирова та ін.), у спеціальній логопедичній літературі і досі відсутні системні дослідження у цьому напрямі.

Так, зокрема, у дослідженнях Н. В. Ніщевої висвітлено окремі питання формування лексичної сторони мовлення дітей четвертого року життя із ЗНМ та особливості граматичної будови мовлення дошкільників цієї категорії. Водночас, отримані дані не повною мірою враховують диференційовану структуру комунікативного і лінгвістичного компонентів мовленнєвої діяльності та окремих складових, а також специфіку їх порушень у дітей. Це, відповідно, свідчить, що наразі ще не розроблена система корекційно-розвивального навчання та виховання дітей четвертого року життя із ЗНМ.

Складність вирішення цього питання обумовлена тим, що діти молодшого дошкільного віку із ЗНМ через системне мовленнєве порушення не здатні засвоїти програму масового дошкільного навчального закладу, хоча можуть опанувати мовлення на рівні невербального спілкування. Дослідження невербальних засобів спілкування дошкільників із ЗНМ п'ятого та шостого років життя (Т. М. Волковська, О. Л. Леханова, О. А. Слінько та ін.) підтверджують таку можливість, тож, власне, вже у молодшому дошкільному віці існує можливість запобігти виникненню вторинних нашарувань, призупинити патологічний процес мовленнєвого недорозвитку, забезпечити значно швидші темпи корекційно-розвивальної роботи.

Існуючі загальнопедагогічні підходи у спеціальній освіті, логопедії зокрема, не враховували специфіки мовленнєвих порушень і тих механізмів, які лежать в основі розладу, що обумовлювало незначну ефективність корекційної роботи та її суттєву тривалість. Саме тому у логопедії знайшли своє відображення ідеї про психолінгвістичну структуру мовленнєвої діяльності дітей із нормальним (Дж. Брунер, Д. Слобін, О. О. Леонтьєв, О. М. Шахнарович, Н. М. Юр'єва та ін.) і порушеним (Є.-П. Пуошлене, Є. Ф. Соботович, Е. А. Данілавічюте, В. В. Тищенко та ін.) розвитком, що дало змогу по-новому підійти до розуміння тих психічних дизонтогенетичних механізмів, які зумовлюють труднощі становлення та перебігу функції мовлення.

Є. Ф. Соботович обґрунтовано концептуально нові підходи до вивчення та виправлення мовленнєвих порушень, спираючись на психолінгвістичну структуру та урахування загальнофункціональних і специфічних мовленнєвих механізмів мовленнєвої діяльності; розроблено критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній, граматичній та фонетичній ланках) на різних вікових етапах. Спираючись саме на розроблене суміжними дисциплінами вчення про структуру мовленнєвої діяльності і психолінгвістичний аналіз її формування у процесі нормального онтогенезу, з урахуванням зазначених психологічних механізмів проводиться найбільш ефективна логопедична робота, спрямована на максимальне наближення до норми мовлення дітей із мовленнєвим недорозвитком.

Все вищезазначене не лише дало змогу усвідомити значущість для сучасної логопедичної науки досліджень, присвячених вивченню психологічних механізмів засвоєння та використання мови (тобто таких, що мають психолінгвістичну спрямованість), а й застосувати психолінгвістичний підхід до діагностики, аналізу та корекції порушень мовленнєвого розвитку у молодших дошкільників із ЗНМ у власному дослідженні.

У другому розділі – „Вивчення стану сформованості мовленнєвої діяльності у дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ” – обґрунтовано методику дослідження мовленнєвого розвитку дітей четвертого року життя із ЗНМ; подано змістове наповнення методики та результати дослідження щодо формування у них мовленнєвої діяльності.

Мета констатувального психолого-педагогічного експерименту полягала у визначенні: а) особливостей сформованості у молодших дошкільників із ЗНМ фонологічної, лексичної та граматичної складових мовлення; б) психологічного механізму, який лежить в основі цього порушення; в) рівня мовленнєвого розвитку дитини, порівняння його з віковою нормою; г) співвідношення дефекту і загального компенсаторного фону, мовленнєвої активності та стану інших видів психічної діяльності.

Констатувальний експеримент передбачав:

1. Визначення послідовності процедури обстеження.
2. Проведення діагностики когнітивного та мовленнєвого розвитку молодших дошкільників.
3. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів, визначення можливих напрямів корекційно-розвивального навчання.

Експериментальне дослідження мало кілька етапів:

I. Підготовчий (збір анамнестичних даних, індивідуальні бесіди з дітьми, батьками та педагогами, спостереження за дошкільниками під час різних видів діяльності, режимних моментів, вивчення отриманих результатів).

II. Дослідження стану немовленнєвих моторних функцій (вивчення загальної моторики, виявлення особливостей мимічної моторики, діагностика дрібної моторики пальців і кисті руки).

III. Дослідження стану когнітивного розвитку дітей (вивчення основних видів сприймання (зорового, слухового, просторового (слухо-просторового та зорово-просторового), виявлення особливостей основних видів уваги (зорової, слухової), перевірка стану сформованості основних видів пам'яті (зорової, слухової), діагностика основних мисленнєвих операцій (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення)).

IV. Дослідження стану мовленнєвого розвитку молодших дошкільників із ЗНМ (– вивчення анатоμο-фізіологічних передумов мовленнєвої функції (артикуляційної моторики, фонації, дихання); дослідження просодичних компонентів мовлення (ритм, інтонація);

– вивчення стану сформованості фонетико-фонематичної системи: дослідження фонетичної складової мовлення (звукимови, складової структури слів), дослідження фонематичної складової мовлення (сприймання на сенсорному та перцептивному рівнях, фонематичної уваги та пам'яті, навичок слухового контролю, фонематичних уявлень; операції ймовірного прогнозування на фонологічному рівні);

– вивчення стану сформованості лексичної сторони мовлення: а) слухового сприймання; б) різних рівнів лексичних узагальнень (категоріальні, контекстуально зумовлені) на основі слів із різним типом значень (конкретні, збірні); в) лексико-семантичних мовних явищ (багатозначність, синонімія); г) дериваційного значення слів (іменників на позначення зменшувально-пестливих форм, дитинчат тварин, дієслів віддієслівного творення); г) прогнозування на лексико-фонологічному рівні; д) дії смислового контролю на лексичному рівні;

– вивчення стану сформованості граматичної будови мовлення: розуміння граматичних значень, що виражаються різними граматичними категоріями (числа, відмінку, роду, особи), адекватності вживання слів у різних граматичних формах у власному мовленні, слухового та смислового контролю на граматичному рівні.

Експериментальне дослідження проводилося нами упродовж 2004 – 2009 рр. Базовими експериментальними майданчиками стали дошкільні навчальні заклади для дітей з порушеннями мовлення № 611 та № 139 м. Києва. Під час дослідження в експериментальній групі

125 дітей віком 3,1 – 4 роки, 40 з них з діагнозом ЗНМ I рівня, 85 – ЗНМ II рівня; в контрольній групі – 100 молодших дошкільників з масових ДНЗ м. Києва.

У процесі констатувального експерименту було доведено, що ЗНМ – це особливий патологічний стан, який не співвідноситься за своєю клінічною, психолого-педагогічною картиною з жодним етапом нормального онтогенезу. ЗНМ є складним системним мовленнєвим порушенням, яке затримує, уповільнює та спотворює спонтанний мовленнєвий розвиток, внаслідок чого різні ланки мовленнєвої системи тривалий час залишаються несформованими.

Нами виділено та розмежовано причини мовленнєвого недорозвитку у дошкільників. Охарактеризовано ендогенні та екзогенні фактори, що безпосередньо впливають на формування функції мовлення у пренатальному, натальному та постнатальному розвитку і визначають диференційовану структуру мовленнєвого порушення. Це, відповідно, дало змогу розмежувати первинні мовленнєві розлади, пов'язані з ураженням чи дисфункцією провідних психологічних механізмів мовлення, від вторинних, що спостерігаються у дошкільників із затримкою психічного розвитку (ЗПР), розумовою відсталістю, сенсорними дефектами чи захворюваннями центральної нервової системи (ЦНС).

Зокрема, причинами недостатньої сформованості моторної сфери у молодших дошкільників із ЗНМ є: а) порушення іннервації рухових нервів, мозкових механізмів, які спостерігаються у дітей із дизартричними розладами (за даними неврологічних досліджень) (16,0%); б) зниження темпів психічного розвитку (12,0%); в) відставання моторних функцій, пов'язаних із мовленнєвими розладами (32,0%).

Порушення сформованості різних видів сприймання у дітей четвертого року життя із ЗНМ було обумовлено: а) локальними ураженнями незорових зон кори головного мозку (лобна ділянка, зона перекриття аналізаторів тощо) (за даними енцефалограм) (24,0%); б) когнітивною недостатністю, що проявляється у зниженні основних пізнавальних процесів (уваги, пам'яті, мислення) та уповільненні загальних темпів психічного розвитку, недостатності інтелектуальної дії прогнозування (12,0%); в) відсутністю досвіду цілеспрямованої роботи з наочним навчальним матеріалом, недостатньою сформованістю виконання пізнавальних, орієнтувальних, ігрових дій, обмеженістю передбачених Базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку „Я у Світі” уявлень про навколишній світ (72,0%).

Були виявлені причини недостатньої сформованості уваги різних модальностей (за даними енцефалограм), а саме: а) нерівномірність взаємодії основних нервових процесів (збудження та гальмування), що відбуваються у корі головного мозку (32,0%); б) слабкість нервових процесів (навіть за наявності стимулів різної модальності) (96,0%). Мнестичні порушення у молодших дошкільників із ЗНМ обумовлені: а) нестійкістю уваги (96,0%); б) швидкістю згасання утворених тимчасових зв'язків (88,0%).

Недостатня сформованість мисленнєвих операцій у зазначеній категорії дошкільників проявлялася у: а) низькій торпідності психічних процесів (за даними енцефалограм) (48,0%); б) підвищеній виснаженості (96,0%). У дітей четвертого року життя із ЗНМ простежувалися певні порушення емоційних проявів і поведінки, що обумовлені: а) неузгодженістю у роботі ЦНС (32,0%); б) недостатністю нейроендокринної та судинної регуляції (24,0%); в) нерівномірністю дозрівання окремих складових мовленнєвої функціональної системи та психічних функцій (56,0%) (за даними енцефалограм).

На основі аналізу даних науково-теоретичної літератури, структури мовленнєвої діяльності, психологічних механізмів мовлення в нормальному та порушеному онтогенезі (Є. Ф. Соботович) розроблено методику обстеження усного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ, обґрунтовано її змістове наповнення, виготовлений наочний і дібрано мовленнєвий матеріал до діагностичних проб.

Внаслідок обстеження нами виявлено причини недостатнього рівня сформованості артикуляційної моторики, фонації, фонетичної та фонематичної, лексичної та граматичної

складових мовлення. Причинами відставання у розвитку артикуляційної моторики дітей четвертого року життя із ЗНМ є: а) порушення іннервації (за даними неврологічних обстежень) (16%); б) недостатня координованість м'язів мовнорухового апарату (84,0%); в) порушення піднебінно-глоткового зімкнення (8%).

Порушення фонації у зазначеній категорії дітей спричинені: а) дисфоніями (8,0%); б) недостатньою модульованістю голосу (32,0%). Причинами порушення дихальної функції у дошкільників є: а) несформованість правильного фізіологічного дихання (24,0%); б) порушення іннервації дихальних м'язів (за даними неврологічних обстежень) (8,0%). Недостатня сформованість фонетичної сторони мовлення пояснюється: а) неузгодженістю механізмів слухового контролю (56,0%); б) порушенням прийому та керування мовленнєвими рухами (88,0%).

Недостатня сформованість фонематичної складової мовлення у дітей четвертого року життя із ЗНМ зумовлена: а) порушенням слухового контролю за власним мовленням (48,0%); б) слабкою фонематичною увагою (64,0%); в) малим обсягом фонематичної пам'яті (77,0%); в) відповідністю фонематичних уявлень власній неправильній вимові (56,0%).

Виявлені чинники, що призводять до порушення лексичної складової мовлення у молодших дошкільників із ЗНМ, а саме: а) недостатнє засвоєння основних сенсорних еталонів (48,0%); б) порушення зорової та слухової уваги (96,0%); в) замалий обсяг короткочасної вербальної пам'яті (88,0%); г) відсутність достатнього рівня засвоєння лексичної сполучуваності (32,0%); г) недостатня диференціація словотворчих морфем (88,0%).

Відставання у граматичній складовій мовлення дітей четвертого року життя із ЗНМ обумовлені: а) відсутністю (обмеженістю) дієслів для побудови словосполучень і речень (56,0%); б) недостатнім розумінням зверненого мовлення (12,0%); в) швидкою виснажливістю (88,0%); г) нестійкістю слухової уваги (72,0%); г) замалим обсягом вербальної пам'яті (64,0%); д) слабкою диференціацією відмінкових форм (32,0%); е) порушенням структурно-семантичної організації висловлювань (96,0%).

Зазначені особливості психофізичного та мовленнєвого розвитку молодших дошкільників із ЗНМ виявилися важливими для глибшого розуміння порушень у дітей цієї категорії, з'ясування психологічного механізму мовленнєвих розладів, створення нових підходів у визначенні найоптимальніших напрямів корекційно-розвивального та попереджувального навчання дітей.

Із запропонованих молодшим дошкільникам із ЗНМ дослідницьких проб нами було вибрано найпоказовіші та зроблено аналіз значущості різниці їх виконання. Розрахунок значущості контрольних діагностичних проб здійснювався за допомогою z -критерію (аналогічний до критерію Стьюдента, але призначений для відсотків).

Здійснений нами порівняльний кількісний та якісний аналіз із використанням зазначених статистичних методів дав змогу виділити серед обстежених дітей четвертого року життя три групи і визначити диференційовані механізми порушення. Найчисельнішу групу склали діти із загальним недорозвитком мовлення (72,0%), в основі якого лежать глибинні порушення специфічного мовленнєвого механізму мовленнєвої діяльності: лексичного та граматичного компонентів, і вибірккові – загальнофункціонального механізму: уваги, пам'яті та контролю різних модальностей. До другої групи ми віднесли дітей із затримкою мовленнєвого розвитку (16,0%), зумовленою порушенням мовновідтворювальної ланки та дією соціальних чинників, зокрема дефіцитом мовленнєвого спілкування. Третю групу склали діти зі значним зниженням кількісних показників виконання діагностичних проб, спрямованих на вивчення невербального інтелекту (12,0%), основа якого – порушення загальнофункціонального механізму мовленнєвої діяльності: основних мисленнєвих операцій (аналізу та порівняння), всіх видів уваги, пам'яті та контролю. Вторинні відхилення у специфічному мовленнєвому механізмі вказують на порушення семантичного компоненту мовленнєвої діяльності, що, відповідно, призводить до ЗНМ. Виділення означених груп

дошкільників дало змогу відмежувати первинні мовленнєві розлади від вторинних, і на основі отриманих даних побудувати відповідну корекційно-розвивальну роботу.

У третьому розділі – „Методика корекційного навчання розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ” – представлено обґрунтування змісту та методики корекційно-розвивального навчання з розвитку мовлення дітей четвертого року життя із мовленнєвим недорозвитком і здійснено аналіз результатів формувального експерименту.

Серед виділених груп дітей було обрано лише одну – молодших дошкільників із ЗНМ, оскільки інші не були предметом нашого вивчення.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної, психолінгвістичної та спеціальної логопедичної літератури свідчить, що більшість експериментальних досліджень, присвячених проблемі ЗНМ, охоплює переважно старший дошкільний та молодший шкільний вік (Ж. В. Антипова, Л. І. Бартенева, Е. А. Данілавічюте, Н. О. Савчук, В. В. Тарасун, Н. В. Чередніченко, М. К. Шеремет та ін.). Останнім часом особлива увага стала приділятися й дослідженням проблем раннього та середнього дошкільного віку, зокрема виявленню, діагностиці та корекції порушень психофізичного, у тому числі й мовленнєвого розвитку (Л. І. Аксьонова, І. Ю. Кондратенко, Л. К. Гураш, О. С. Жукова, Л. Г. Садовнікова, Л. І. Трофименко та ін.). Водночас, наразі практично відсутня єдина система спеціальної цілеспрямованої корекційної роботи з подолання мовленнєвого недорозвитку у молодших дошкільників.

Саме тому метою формувального етапу дослідження стала розробка змісту та методики корекційно-розвивального навчання, спрямованого на формування та вдосконалення мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ з урахуванням виявленої специфіки їхнього розвитку.

Відповідно, ми зосереджувалися на двох змістових лініях експериментального дослідження: уточнення та формування імпресивного мовлення; формування, розвиток і активізація експресивного мовлення. Водночас, змістом роботи передбачено формування операцій уваги, пам'яті та функції контролю різних модальностей, недостатній рівень розвитку яких є серйозною перешкодою на шляху поступової компенсації компонентів механізму порушень.

Робота проводилася у кількох напрямках:

1. Налагодження невербального контакту з дорослим (підготовча робота).
2. Розвиток лексичної складової мовлення.
3. Формування граматичної будови мовлення.
4. Удосконалення фонетико-фонематичної складової мовлення.
5. Розвиток зв'язного мовлення.

Кожний із напрямів забезпечував цілісність та єдність навчально-виховного процесу.

Завданнями підготовчої роботи є налагодження емоційного контакту між дитиною та дорослим, вироблення навичок розуміння та виконання простих вербальних інструкцій педагога, вміння діяти за наслідуванням, з опорою на невербальні засоби спілкування. Відповідно до окреслених завдань нами використано діяльнісний підхід до організації та проведення навчально-виховної роботи, яка розпочинається зі створення „орієнтувальної основи діяльності” (за П. Я. Гальперінім). З цією метою нами була розроблена корисна модель логопедичної ляльки (авторський патент № 44366), яка сприяє встановленню контакту дітей з педагогом, адаптації молодших дошкільників до умов спеціального ДНЗ, зняттю напруження, пов'язаного з комплексами зовнішніх дефектів (наприклад, розщеплення губи і / чи перфорації твердого піднебіння).

У процесі розвитку лексичної сторони мовлення відбувається поступове формування у дошкільників узагальнюючої функції слова, засвоєння лексико-семантичних мовних явищ антонімії та багатозначності, опанування елементарних навичок словотвору.

Зміст формування граматичної будови мовлення реалізується у розумінні та засвоєнні на практичному рівні елементарних форм граматичних категорій числа, роду, відмінка іменників, прикметників і дієслів.

У процесі вдосконалення фонетико-фонематичної сторони мовлення відбувається вироблення у молодших дошкільників уміння спрямовувати увагу на звукоскладову структуру слова, формування правильної звуковимови (постановка, автоматизація, диференціація звуків) ізольовано, а також на матеріалі слів, словосполучень і речень у відображеній та самостійній вимові.

Під час розвитку зв'язного мовлення здійснюється формування у дітей вміння уважно слухати казки, художні твори, стежити за розвитком подій, співпереживати персонажам, розглядати малюнки та розуміти розповідь педагога за їх змістом, відповідати на запитання.

Під час здійснення корекційного впливу вищезазначена корисна модель сприяє активізації пізнавальної та мовленнєвої активності дітей, а також використовується з метою унаочнення різноманітних ігор-занять (починаючи від артикуляційних вправ і завершуючи зв'язним мовленням, під час виконання спеціальних завдань, спрямованих на розвиток операцій уваги, пам'яті та функції контролю у відповідності до того чи іншого напрямку корекції).

Для того, щоб отримати якісну оцінку ефективності експериментального навчання, кількісні показники його результатів, простежити динаміку формування усного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ, нами був складений перелік контрольних проб, що охоплював як фонетико-фонематичну, лексичну, так і граматичну складові мовлення. Ними стали найпоказовіші завдання з констатувальної частини експерименту зі зміною мовленнєвого та наочного матеріалу. Ми порівнювали результати виконання контрольних проб молодшими дошкільниками із ЗНМ експериментальної (ЕГ) та контрольної (КГ) груп. При цьому діти обох груп були рівнозначними за рівнем мовленнєвого розвитку. ЕГ склали 36 дітей четвертого року життя із ЗНМ, які навчалися за нашою методикою у спеціальних ДНЗ № 611 та № 139 м. Києва упродовж 2006 – 2009 рр. КГ складалася із 36 молодших дошкільників із ЗНМ, які навчалися за традиційними програмами у той самий період.

Як було виявлено у процесі спілкування з дошкільниками із ЗНМ молодшої вікової групи, їх мовленнєвий і психофізичний розвиток значно відстає від вікової норми за якісними та кількісними показниками. Недостатня адекватність змісту та форм логопедичної роботи структурі мовленнєвого дефекту, фрагментарний, непослідовний характер роботи, спрямованої на подолання відхилень у розвитку вищих психічних функцій, обумовлює недосконалість методики корекційного навчання дітей із ЗНМ.

Відповідно, нами була розроблена система корекційно-розвивального навчання дошкільників четвертого року життя із ЗНМ з урахуванням психофізичних і вікових особливостей, структури мовленнєвої діяльності, психологічних механізмів у лінгвістичній та в комунікативній ланках у нормальному та порушеному онтогенезі. Ми переконалися, що успішна корекція мовленнєвого недорозвитку у молодших дошкільників у спеціальному ДНЗ можлива лише за умов:

- відповідності навчально-виховного процесу програмним вимогам, використання у корекційно-розвивальній роботі адекватних форм, методів і прийомів; урахування вікових, індивідуальних мовленнєвих і психофізичних особливостей дітей;
- розробки індивідуальних програм роботи з урахуванням компенсаторних можливостей та індивідуальної динаміки поступального розвитку дошкільника;
- узгодженої роботи педагогічного колективу та відповідних фахівців, зокрема психолога та медичного персоналу;
- успішної адаптації дитини у спеціальному дошкільному навчальному закладі завдяки налагодженню емоційного контакту вчителя-логопеда з дошкільником,

а також тактовному, доброзичливому ставленню персоналу закладу до дитини, позитивній емоційній оцінці будь-якого її досягнення;

- співпраці вчителя-логопеда з батьками, спрямованої на підвищення ефективності корекційно-розвивальної роботи (повідомлення про актуальні та потенційні можливості кожної дитини), залучення родини до спільної роботи у межах триад „учитель-логопед – дитина – батьки”, „батьки – логопедична група – спеціальний ДНЗ”.

Відтак, було здійснено статистичний аналіз значущості різниці виконання контрольних проб дітьми експериментальної та контрольної груп із зазначенням абсолютних показників, відносних значень і середньоквадратичного відхилення. З урахуванням зазначених показників вираховувався z -критерій, що є аналогічним до критерію Стьюдента, але призначений для відсотків. Внаслідок проведеного статистичного аналізу виявилось, що вірні відповіді в експериментальній та контрольній групах мають істотну різницю на рівні значущості $\alpha = 0,025$ для кожної вправи. Таким чином, можна стверджувати, що кращі показники відповідей у ЕГ порівняно з КГ обумовлені різними методиками і не є результатом дії фактору випадковості. Отримані результати не лише свідчать про наявність позитивної динаміки у формуванні усного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ, а й окреслюють ті напрями корекційно-розвивального навчання, що є найважливішими у подальшій перспективі логопедичної роботи із зазначеною категорією дітей.

ВИСНОВКИ

1. Обґрунтовано концептуальні підходи щодо дослідження мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ на основі аналізу й узагальнення науково-теоретичної літератури психолого-педагогічного і спеціального логопедичного напрямів (вчення про засвоєння та використання мови; психологічну структуру мовленнєвої діяльності; психологічні механізми у нормі та порушенні психофізичного розвитку; диференційовані методи діагностики, корекції порушень мовленнєвого розвитку).
2. Розроблено комплексну методику експериментального дослідження мовленнєвої діяльності у дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ, психічних процесів і функцій, зокрема сприймання, уваги, пам'яті різних модальностей, основних мисленнєвих процесів, що зумовлюють її формування та розвиток мовлення.
3. Виявлено специфічні порушення різних складових діяльності засвоєння та використання мови, що в цілому характеризують порушення мовлення зазначеної категорії дітей як системний мовленнєвий недорозвиток; визначено психологічний механізм, що лежить в його основі, а саме: недостатня сформованість лексичного і граматичного компонентів мовленнєвої системи, а також уваги, пам'яті та контролю різних модальностей.
4. Визначено зміст, розроблено комплексну методику корекційно-розвивального та попереджувального навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ у відповідності до вікових особливостей і виявленого психологічного механізму мовленнєвого порушення та перевірено її ефективність. Статистично підтверджено ефективність впровадженого корекційно-розвивального навчання за означеною методикою, визначено позитивну динаміку у формуванні основних складових мовленнєвої діяльності у дітей експериментальної групи.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів корекції та розвитку мовлення у молодших дошкільників із ЗНМ. Зокрема, подальшого розгляду потребує проблема диференційованої діагностики затримки мовленнєвого розвитку у дітей; розробка методик раннього виявлення та ранньої корекції порушень мовлення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Рібцун Ю. В. Мовленнєві намистинки для маленької дитинки : навч.-метод. посіб. / Ю. В. Рібцун. – К. : Літера, 2009. – 160 с.
2. Рибцун Ю. В. Обследование младших дошкольников с общим недоразвитием речи / Ю. В. Рибцун // Реабилитация детей с особенностями психофизического развития: современность и перспективы : материалы I Крым. конф. – Симферополь, 2005. – С. 179–185.
3. Рибцун Ю. В. Психолінгвістический аспект задержки речевого развития у детей / Ю. В. Рибцун // Психолого-педагогические проблемы развития речемыслительной деятельности детей с особенностями психофизического развития : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 75-летию со дня рождения К. Г. Ермиловой (8–9 июня 2004 г.). – Минск, 2004. – С. 195–198.
4. Рібцун Ю. В. Вивчення моторної функції молодших дошкільників із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // Дефектологія. – № 1. – 2006. – С. 44–48.
5. Рібцун Ю. В. Використання ігрових прийомів у розвитку артикуляційної моторики молодших дошкільників із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // Дефектологія. – 2008. – № 1. – С. 11–13.
6. Рібцун Ю. В. Вихователь у логопедичній групі : мол. дошкіль. вік : метод. рек. / Ю. В. Рібцун // Дошкільне виховання. – 2008. – № 8. – С. 17–19.
7. Рібцун Ю. В. До проблеми вивчення загального недорозвинення мовлення в дітей молодшого дошкільного віку / Ю. В. Рібцун // Актуальні проблеми сучасної логопедії : матеріали конф. – К., 2007. – С. 29–32. – (Серія «Столична освіта»).
8. Рібцун Ю. В. До проблеми вивчення порушень мовленнєвого розвитку молодших дошкільників із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // VI Міжнародна науково-практична конференція : (23–24 листоп. 2005 р.). – К., 2005. – С. 78–81.
9. Рібцун Ю. В. Гра як засіб мовленнєвого розвитку молодших дошкільників із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. 1. – С. 150–165.
10. Рібцун Ю. В. Граємо з дитиною всією родиною / Ю. В. Рібцун // Дошкільне виховання. – 2005. – № 5. – С. 26–27.
11. Рібцун Ю. В. До питання про механізми затримки мовленнєвого розвитку у дітей / Ю. В. Рібцун // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. – 2005. – № 13 : Педагогічні науки. – С. 170–174.
12. Рібцун Ю. В. Загальний недорозвиток мовлення у молодших дошкільнят : поради психологу / Ю. В. Рібцун // Дошкільне виховання. – 2009. – № 10. – С. 18–20.
13. Рібцун Ю. В. Методика вивчення невербального інтелекту у молодших дошкільників із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 2. – С. 82–94.
14. Рібцун Ю. В. Методичні рекомендації щодо формування граматичного аспекту мовлення в молодших дошкільників із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // Дефектологія. – 2009. – № 3. – С. 21–26.
15. Рібцун Ю. В. Мовлення без недоліків : розв. фонемат. боку мовлення у мол. дошкільнят із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // Дошкільне виховання. – 2007. – № 9. – С. 18–20.
16. Рібцун Ю. В. Обстеження лексичної сторони імпресивного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 4. – С. 95–103.
17. Рібцун Ю. В. Обстеження молодших дошкільників із ЗНМ (пропедевтичний етап) / Ю. В. Рібцун // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. – К., 2005. – С. 410–412.

18. Рібцун Ю. В. Обстеження фонетико-фонематичної сторони мовлення молодших дошкільників із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. – Запоріжжя, 2006. – Т. 2, вип. 8. – С. 250–254.

19. Рібцун Ю. В. Окремі аспекти вивчення лексичної сторони мовлення молодших дошкільників із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // VII Міжнародна науково-практична конференція (21–23 листоп. 2006 р.). – К., 2006. – С. 202–204.

20. Рібцун Ю. В. Організація роботи логопеда у молодшій групі для дітей із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // Дефектологія. – 2009. – № 2. – С. 17–21.

21. Рібцун Ю. В. Педагогічні умови проведення ігор у логопедичній роботі з молодшими дошкільниками із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. – К., 2004. – Вип. 5. – С. 284–286.

22. Рібцун Ю. В. Предметно-розвивальне середовище : мол. логопед. група для дітей із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // Палітра педагога. – 2008. – № 6. – С. 21–23.

23. Рібцун Ю. В. Робота практичного психолога в молодшій логопедичній групі для дітей із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. – К., 2008. – Вип. 10. – С. 281–288.

24. Рібцун Ю. В. Сучасний підхід до розробки навчально-методичного забезпечення у роботі з молодшими дошкільниками із ЗНМ / Ю. В. Рібцун // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. – К., 2009. – Вип. 11. – С. 214–219.

25. Рібцун Ю. В. Удосконалення дихального апарату молодших дошкільнят / Ю. В. Рібцун // Дошкільне виховання. – 2009. – № 3. – С. 12–14.

26. Рібцун Ю. В. Характеристика мовленнєвого розвитку молодших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення / Ю. В. Рібцун // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість : зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф., 12–13 трав. 2005 р., Київ : у 6-ти т. – 2005. – Т. 4. – С. 141–144.

27. Рібцун Ю. В. Шляхи формування зв'язного монологічного мовлення у дошкільників із загальним мовленнєвим недорозвитком / Ю. В. Рібцун // Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. пр. – К., 2006. – Вип. 3. – С. 136–144.

28. Пат. 44366 Україна, МПК: А 61 Н 1/00 А 61 М 21/00. Спосіб відновлення вимовної функції у дошкільнят з порушеннями фонетико-фонематичної сторони мовлення / Рібцун Ю. В. — № u200908240; заявл. 04.08.2009; опубл. 25.09.2009, Бюл. № 18.

АНОТАЦІЇ

Рібцун Ю. В. Формування усного мовлення у дітей молодшого дошкільного віку із загальним мовленнєвим недорозвитком. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, Київ, 2010.

Дисертацію присвячено проблемі формування усного мовлення молодших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.

У роботі наведено результати комплексного дослідження усного мовлення дітей четвертого року життя із ЗНМ з урахуванням психологічних механізмів мовлення, особливостей невербального інтелекту та моторної сфери. Здійснено психолінгвістичний аналіз труднощів засвоєння та використання фонетико-фонематичної і лексико-граматичної

сторін мовлення дошкільників цієї категорії. Уточнено психологічний механізм, що лежить в основі мовленнєвого недорозвитку у молодших дошкільників із ЗНМ. Розроблено напрями корекційно-попереджувального і розвивального навчання, спрямованого на формування усного мовлення у цих дітей. Створено оригінальну методику формування фонетико-фонематичної та лексико-граматичної складових мовлення у зазначеній категорії дітей з урахуванням виявленого психологічного механізму недорозвинення мовленнєвої функціональної системи.

Ключові слова: загальний недорозвиток мовлення, молодші дошкільники, невербальний інтелект, діагностика мовленнєвих порушень, корекційно-розвивальна логопедична робота.

Рибцун Ю. В. Формирование устной речи у детей младшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03. – коррекционная педагогика. – Институт специальной педагогики НАПН Украины, Киев, 2010.

Диссертация посвящена проблеме формирования устной речи младших дошкольников с общим недоразвитием речи.

В диссертации представлено теоретическое обобщение и новое решение научных задач, которые реализуются в проведении комплексного исследования устной речи младших дошкольников с ОНР с учетом психологических механизмов речи, особенностей невербального интеллекта и моторной сферы указанной категории детей. В диссертационном исследовании проведен психолингвистический анализ трудностей усвоения, а также использования фонетико-фонематической и лексико-грамматической сторон речи детьми четвертого года жизни с ОНР. Уточнен психологический механизм, который лежит в основе речевого недоразвития у младших дошкольников с ОНР. Нами были разработаны направления коррекционного и развивающего обучения, направленные на уточнение, формирование импрессивной речи, а также на формирование, развитие и активизацию экспрессивной речи у детей четвертого года жизни с ОНР. В каждой из указанных линий с учетом выявленного психологического механизма недоразвития речевой функциональной системы было выделено несколько направлений коррекционно-развивающей работы, а именно:

1. Установление невербального контакта со взрослым (подготовительная работа), что предусматривало формирование умения понимать и выполнять простые вербальные инструкции педагога, действовать по подражанию.

2. Развитие лексической стороны речи, в результате чего происходило поэтапное формирование у детей обобщающей функции слова, усвоение лексико-семантических языковых явлений антонимии и многозначности, овладение элементарными навыками словообразования.

3. Формирование грамматической стороны речи, с помощью которого обеспечивалось понимание и усвоение на практическом уровне элементарных форм грамматических категорий числа, рода и падежа существительных, прилагательных и глаголов.

4. Усовершенствование фонетико-фонематической стороны речи во время формирования у младших дошкольников умения направлять внимание на звукослововой состав слов, формирования правильного звукопроизношения (постановка, автоматизация, дифференциация звуков) изолировано, а также на материале слов, словосочетаний и предложений в отраженной и самостоятельной речи.

5. Развитие связной речи, которое происходило на основе формирования у детей умения внимательно слушать рассказанные сказки, прочитанные художественные произведения, умения следить за развитием происходящих событий, сопереживать

позитивным героям, рассматривать картину и понимать рассказ педагога по ее содержанию, отвечать на вопросы.

Проведенная математическая обработка данных показала статистически значимые результаты выполнения заданий контрольных проб детьми младшего возраста с ОНР экспериментальной группы по сравнению с контрольной. Это свидетельствует об эффективности разработанной методики коррекционно-развивающего обучения.

Ключевые слова: общее недоразвитие речи, младшие дошкольники, невербальный интеллект, диагностика речевых нарушений, коррекционно-развивающая работа.

Ribtsun J. V. Oral speech formation at children with general speech disabilities of junior preschool age. – Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.03 – corrective pedagogy. – Institute of special pedagogy of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, 2010.

This thesis is dedicated to the research of the oral speech formation of junior preschoolers with general speech disabilities.

The results of complex research of oral speech of junior preschoolers with general speech disabilities are represented. Psychological speech mechanisms, peculiarities of non-verbal intellect and motor sphere are the basis of the research of mentioned children. The scientific analysis of learning and usage difficulties of phonetic-phonemic and lexical-grammatical sides of four-year old children with general speech disabilities is implemented. The psycholinguistic mechanisms, which create the basis of speech lag at children with general speech disabilities of junior preschool age, are specified. The directions of developmental-preventive oral speech forming of junior preschoolers with general speech disabilities are elaborated. The new techniques of phonetic-phonemic and lexical-grammatical sides of speech formation at children of above-mentioned category are created according to the investigated mechanisms.

Key words: general speech disabilities, junior preschoolers, non-verbal intellect, speech disabilities diagnostic, corrective-developmental techniques.